

*Tefsir ve Fıkıh Usulünün Ortak Metodolojik Problemleri-Kitap İncelemesi*¹

Mehmet Ali AYTEKİN

Dr. Öğretim Üyesi

mehmetalialia@karatekin.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0020-0318-7515

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap İncelemesi/ Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Ekim / November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Kasım / November 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: 31 Aralık / December

Atıf / Citation: Aytakin, M. Ali. “Tefsir ve Fıkıh Usulünün Ortak Metodolojik Problemleri-Kitap İncelemesi”. Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi, 1 (Aralık 2021), 278-285.

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <https://darulhadis.karatekin.edu.tr/dergi-15851-sayfasi.karatekin> | mailto:

darulhadis.isl.ar.dergisi@gmail.com

Copyright © Published by Çankırı Karatekin Üniversitesi Cankiri

Karatekin University, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

¹ Duran Ali YILDIRIM, *Tefsir ve Fıkıh Usulünün Ortak Metodolojik Problemleri*, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Dünyası, 2021, 197 s.

Allah'ın (c.c.) bütün insanlığı muhatap alarak gönderdiği son ve evrensel mesajı Kur'an-ı Kerim temel İslami ilimlerin tamamına kaynaklık etmektedir. Bu ilimler içerisinde de öncelikli olarak tefsir ilmi ve usulü Kur'an'ın anlamı ile doğrudan ilgilenmektedir. Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılmasını hedefleyen bu ilim, diğer ilimlerle irtibatlı olarak bu işlevini yerine getirmektedir. Diğer taraftan şerî hükümleri ihtiva eden ayetler fıkıh ilminin ve usulünün de ilgi alanına girmektedir. Hatta ahkâm boyutu ön planda olduğu için bu ayetlerin anlaşılması, İslam'ın ameli şerî hükümlerini konu edinen fıkıhın önemli ve öncelikli meseleleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle tefsir usulünde ele alınan bazı konular fıkıh usulünde de yer almaktadır. Bu konular her iki ilim dalının ortak meseleleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında hem tefsir hem de fıkıh usulüne dair yazılan eserlerde ayrı ayrı ve ayrıntılı olarak incelenen bu konular, günümüzde fıkıh ve tefsir alanında yapılan müstakil çalışmalara da konu olamaya devam etmektedir. Bununla birlikte bunları her iki ilmin ortak meseleleri şeklinde mukayeseli olarak ele alıp aralarındaki benzer ve farklı yönleri temas eden çalışmalar neredeyse bulunmamaktadır.

Tanıtımını yapacağımız eser, tefsir ve fıkıh ilminin ortak meselelerini ele almaktadır. Kitap giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Girişte, "Kur'an'ı Anlamanın Önemi" ve "Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler" şeklinde iki ana başlığa yer veren yazar Yıldırım, Kur'an'ı anlamanın önemi bağlamında şu bilgilere temas etmiştir: Kur'an insanın hem dünyada hem de ahirette mutlu olmasını hedefleyen bir hayat rehberidir. O, insanlığa Allah'ı, insanı ve kâinatı tanıtmak; insana sorumluluklarını hatırlatmak ve öğretmek için indirilmiştir. Kur'an insanı aklını kullanmaya, düşünme ve tedebbüre davet ederek kendisine gönderilen ilahi mesajı anlamasını istemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'an'ı sadece nakletme görevi yanında onu açıklama ve onda hükmü bulunmayan konularda hüküm koyma görevi de vardır. Bu nedenle Hz. Peygamber, sözlü ve fiili olarak Kur'an'ı açıkladığı gibi Kur'an'da yer almayan konularda hükümler koyarak bu görevi yerine getirmiştir. Kur'an'ın nüzulüne, Hz. Peygamber'in açıklamalarına ve uygulamalarına şahitlik yapan sahabe de Kur'an'ın doğru anlaşılması için en önemli halkayı teşkil etmektedir. Her çağda en doğru, en güzel ve en faydalı olana, hakka ve hakikate çağırın Kur'an, beşer fıtratına uygun olan değerleri insanlığa

sunmakta; insanlığın ufkunu aydınlatmaktadır. Bu nedenle varlıkları, onları var eden yaratıcıyı tanımak ve hayatı anlamlandırmak için Kur'an-ı Kerim'i anlamak gerekir (s. 9-12).

Mesajlarının ve hükümlerinin bilinmesi için Kur'an'ın anlaşılmasının önemli olduğunu, vahyin nüzulüne tanıklık eden sahabenin on ayet öğrendikten sonra ilim ve amel bakımından bunların gereğini yerine getirmeden başka ayetlere geçmediklerini vurgulayan yazar, Kur'an'ın anlaşılmasında birtakım temel ilkelerin olduğunu ifade etmiştir. Buna göre; Kur'an Arap toplumuna kendi dili ile inmiş olsa da onun mesajı evrenseldir, insanların tamamına yöneliktir. Kur'an'ın Arap olmayanlar tarafından anlaşılabilmesi ancak onun tefsir edilmesi ile mümkündür. Kur'an'ın bazı ayetleri birbirini tefsir ettiği gibi nüzulü ile birlikte Hz. Peygamber tarafından da tefsir ve beyan edilmiştir. Sonraki süreçte sahabe ve tâbiûn müfessirleri marifetiyle Kur'an tefsiri devam etmiştir. Bu konuda selef ulemasını takip eden alimlerin gayretleri neticesinde tefsir ilmi adında bir ilim ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın apaçık bir Arapça ile indirilmiş olması onun herkes tarafından rahatlıkla anlaşabileceği anlamına gelmemektedir. Onu doğru anlamak ve yorumlamak için belli bir donanım ve yetkinliğe sahip olmak gerekir. Arapça indirilen Kur'an'ı anlama çabasında öncelik, onun lafzına yoğunlaşmak ve lafızların anlamları üzerinden anlamaya çalışmaktır. Bu nedenle Kur'an'ı anlamının usulü; onun indiği dili, edebiyatını, nüzul sebeplerini, nüzul ortamını, Kur'an'ı tefsir ve beyan eden sünneti, sahabe ve tâbiûnun rivayetlerini bilmekten ibarettir. Ayetleri kendi bağlamında ve Kur'an'ın bütünlüğü içinde değerlendirmektir. Onu anlama faaliyetinde zihin parlak ve saf olup önyargılardan arınmalı; samimi bir niyet ve doğru bir düşünce sahibi olmalıdır. Yeterli bir donanım ve yetkinliğe sahip olmadan, Hz. Peygamberin ve sahabenin tefsir sadedinde söyledikleri sözleri ve nüzul ortamını dikkate almadan Kur'an'ın doğru anlaşılması mümkün değildir. Çünkü bir metin, kendi ortamından bağımsız bir şekilde yüzyıllar sonra kazandığı yeni manalara göre anlaşılırsa anlam ve yorumda problemler ve hatta tahrifler ortaya çıkar. Tefsir faaliyetinde bulunan kişinin nihai hedefi murad-ı ilahiyi açığa çıkarmak olmalıdır. Çünkü o, lisan-ı hali ile "Bu kelimde Allah'ın muradı budur" demektedir. Dolayısıyla bu kişi Allah'ın, "Benim hakkımda bunu nereden çıkardın?" sorusuna hazır olmalıdır. Kur'an'ın ilahi bir kelam olduğu; kendine özgü bir dil ve üslubunun bulunduğu dikkate

alınmalıdır. Ona bir beşer sözü gibi yaklaşmak, onu doğru anlamanın önündeki en büyük engellerden biridir (s. 13-23).

Girişte Kur'an'ın anlaşılması bağlamında genel ama önemli bilgilere yer veren Yıldırım, birinci bölümde Kur'an ilimlerini ve tefsir usulünü incelemiştir. Bu çerçevede öncelikle Kur'an, tefsir, ilim ve usul gibi kavramlara açıklık getirmiş, Kur'an'ın muhtevasını beyan etmiştir (s. 27-40). Kur'an'ın doğru anlaşılmasına yardımcı olan ilimler için öteden beri kullanılan "ulûmü'l-Kur'ân/Kur'an ilimleri" kavramının klasik dönem alimleri ve kısmen çağdaş dönem yazarları tarafından tefsir usulü için kullanıldığını ifade eden yazar, ayrıntılı bir şekilde bu kavramın tanımı, gayesi, önemi ve ilişkili olduğu ilimler üzerinde durmuştur (40-54). Kur'an'ın nüzülü, yazılması, okunması, cem'i ve tertibi, tefsir edilmesi, icaz yönleri, nâsihi ve mensûhu, hakkındaki şüphelerin izale edilmesi gibi konuları ihtiva eden ulûmü'l-Kur'ân kavramını kısa ve öz olarak, "Kur'an'a hizmet eden ve tefsir ilmini düzenleyip disipline eden ilimlerdir" şeklinde tanımlamıştır (s. 41-42). Esasında muhteva ve tanımı dikkate alındığında Kur'an ilimlerinin tefsir usulüne göre daha kapsamlı olduğunu ama zamanla Kur'an ilimleri yerine tefsir usulü tabirinin kullanılmaya başladığını söyleyen yazar, bu ilimlere vakıf olmayan kişilerin Kur'an'ı sağlıklı anlama ve tefsir etme imkanına sahip olamayacaklarını vurgulamıştır (s. 43-44). Daha sonra, "Tefsir İlminin Tarihi" başlığı altında tefsir ilminin doğuşuna temas etmiştir. Kur'an'ı anlamaya yönelik ilk çabaların sahabe döneminde başladığını, bu nedenle sahabe döneminin sonraki nesiller için temel kaynak niteliğinde olduğunu; bununla birlikte bazı hadislerden dolayı sahabenin tefsir konusuna mesafeli yaklaştığını ifade etmiştir. Yazar, tâbiinden Mukâtil b. Süleymân'a (öl. 150/767) ait "et-Tefsîru'l-kebîr" adlı eserin mevcut verilerden hareketle günümüze intikal eden ve Kur'an'ın tümünü kapsayan ilk tefsir olarak kabul edilebileceğini söylemiştir (s. 54-57). Tefsir ve tevil arasındaki ilişkiye de ayrıntılı olarak temas eden Yıldırım, tefsirin yöntem ve kaynakları ile birinci bölümü bitirmiştir (63-82). Burada yazar tevil ve tefsir arasında yapılan ayrımı Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) Hz. Peygamber ve sahabenin Kur'an'ı beyan ve açıklamalarını tefsir, diğer alimlerin açıklamalarını da tevil olarak nitelemesine dayandırması dikkat çekicidir (s. 65).

Yıldırım ikinci bölümde kitabın ana temasını oluşturan tefsir ve fıkıh usulünde ortak metodolojik problemleri ele almıştır. Bu başlık altında yazarın yer verdiği bilgiler şunlardır: Kur'an hem tefsir hem de fıkıh ilminin ortak kaynağıdır. Tefsir Kur'an'ın anlaşılmasını konu edinirken fıkıh şerî hükümleri konu edinir. Zira bazı ayetler muhkemdir, anlaşılması için harici delillere ihtiyacı yoktur. Bazılar da müteşâbih, mücmel ve müşkil olup anlaşılması için araştırmaya ve başka delillere ihtiyacı vardır. Bundan dolayı Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması konusunda zamanla bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Ayetlerin manaları ile ilgili olan ve başlangıçta fıkıh usulünü ilgilendiren bu sorunlardan bir kısmı tefsir usulünün de problemi haline gelmiştir (s. 82-87). Muhkem ve müteşâbih konusu her iki ilmi disiplinin ele aldığı ortak konulardan biridir. Muhkem kavramının tanımında tefsir usulünde anlamın açık, yalın ve anlaşılır olmasına işaret edilirken fıkıh usulünde hükme delaleti açık olup tevil, tahsis ve nesh ihtimaline kapalı olmasına vurgu yapılmıştır. Kelime olarak birbirine benzeyen anlamına gelen müteşâbih kavramı ise tefsir usulünde Allah'ın dilemesi dışında bilinmeyen ayetler için kullanılırken fıkıh usulünde manası kapalı olan ve sadece Allah tarafından bilinebilen lafızların yanı sıra iki veya daha fazla anlama gelen lafızlar için de kullanılmıştır. Birden fazla anlama gelen lafız, muhkem bir lafzın beyanı ile ya da muhtemel anlamlardan birini tercih etmekle anlaşılır hale gelir (s. 108-113). Ancak selefin muhkem ve müteşâbih anlayışı ile müteahhirun alimlerin anlayışı arasında fark vardır. Selef'ten bir gruba göre hükmü sabit olan ve üzerine hüküm bina edilenler nâsîh ve muhkem, amel edilmeyenler ve üzerine hüküm bina edilmeyenler de mensûh ve müteşâbihtir. Bazılarına göre de haram ve helal konusunu içeren muhkem, diğerleri ise müteşâbihtir (s. 117). Modern dönemde yazılan tefsir usulü eserlerinde müteşâbihat konusu daha detaylı olarak ele alınırken fıkıh usulü eserlerinde sadece tanımın yapıp birkaç örnekle izah edildiği; tefsir usulünde muhkem ayetlerin daha az yer bulmasına karşın fıkıh usulünde daha fazla üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bunun nedeni hükmün elde edilmesinde muhkem ayetlerin tam merkezde bulunuyor olmasıdır (s. 122-123).

Mücmel ve mübeyyen kavramları da iki disiplinin ortak konuları arasında yer almaktadır. Fıkıh usulünde mücmel, birkaç hal ve hükmü ihtiva edip

kendisinden neyin kast edildiği ibaresinden anlaşılacak derecede kapalı olan ve bir açıklayıcıya/mücmile ihtiyacı bulunan lafız şeklinde tarif edilir. Salât, zekât, hac, savm, diyet, ribâ gibi kelimeler Kur'an'da geçen mücmel lafızlar olup bunlar Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Bu tür açıklamalar tefsir usulünde beyan olarak adlandırılır. Tamamen ahkâmı içerdiği için mücmel konusuna tefsir usulünde fazla yer verilmemiştir (s. 123-127). Mücmel, kısmen açıklanmış ise yani hiçbir boşluk kalmayacak şekilde tam olarak açıklanmamışsa müşkil lafza dönüşür; hiçbir boşluk kalmayacak şekilde beyan edilirse müfesser olur ve delalet ettiği anlam ile amel edilmesi vaciptir (s. 129). Müşkil konusu da hem tefsir hem de fıkıh usulünün ilgi alanına girmektedir. Tefsir usulünde müşkilü'l-Kur'an, ilk bakışta aralarında ihtilaf veya tenakuz olduğu zannedilen ayetleri inceleyen ilim olarak tarif edilir. İhtilaf, teâruz, tenâkuz, ibhâm, teşâbüh, hafâ, icmâl gibi kavramlar müşkilin kavramsal dokusunu oluşturur. Kur'an Allah'ın kelamı olduğu için onda çelişki ve tenakuzun bulunması ve ayetlerin tutarsız sözler olarak görülmesi mümkün değildir. Bundan dolayı müşkilü'l-Kur'an konusuna giren ihtilaflar hakiki değil, zahiridir; yani Kur'an lafızlarında görülme ihtimali olan ama tevil yoluyla giderilebilecek ihtilaflardır. Mevzû ihtilafı, hakikat ve mecaz ihtimali, anlam zıtlığı, kelimenin anlamının kapalı olması, irab ve kıraat farklılığı gibi etkenler Kur'an'da işkâle neden olmaktadır (s. 133-140). Fıkıh usulünde ise müşkil kapalı lafızlar kategorisinde yer alır ve kendisinden kast edilen anlam, onu çevreleyen karine ve emareler üzerinde derinlemesine düşünerek anlaşılabilen lafız olarak tanımlanır. Müşkildeki kapalılık bizzat lafızdan kaynaklanmaktadır; bu kapalılık harici bir delil ve karine ile giderilebilir (s. 141-142).

Tefsir ve fıkıh usulü eserlerinde geniş bir perspektifte ele alınan ve üzerinde uzun uzun tartışılan konulardan biri de nesh meselesidir. İlk dönemde nesh kavramı daha geniş kapsamlı kullanılmış, şerî bir hükmün sonra gelen şerî bir hükümlerle kaldırılması yanında mutlakın takyidi veya âmmün tahsisi de nesh çerçevesinde görülmüştür. Sonraki dönemde ise alimler neshi, ilk gelen hükmün sonraki hükümle kaldırılması şeklinde daha dar kapsamda ele almışlardır. Önceleri müfessirlerin yoğun ilgisini çeken nesh meselesi daha sonra fakihlerin de ilgi alanına girmiş ve zamanla bu mesele sadece şerî hükümlere hasredilmiştir. Böylece konu etrafında birbirinden farklı görüşleri ihtiva eden nesh teorileri ortaya çıkmıştır. Tefsir ve fıkıh alanında

yazılan eserlerde neshin ana başlıklar altında ele alınması, bu konuda müstakil eserlerin yazılması, günümüzde de konu özelinde eserlerin yanı sıra tez ve makale türü akademik çalışmaların yapılması ve derin tartışmaların yaşanması konunun ne kadar önemli ve problemli olduğunu göstermektedir. Geçmişte özellikle tefsirciler tarafından daha ziyade nâsih ve mensûhun sayısı üzerinde tartışmalar yapılırken günümüzde bu, yeni bir boyut kazanmış ve Kur'an'da neshin varlığı, yokluğu tartışmasına dönüşmüştür. Tefsir ve fıkıh usulüne dair yazılan eserlerde nesh teorisi etrafında verilen bilgiler kafa karışıklığına neden olmaktadır. Aslında ahkâm içerikli ayetlerin neshe medar olduğu dikkate alınırsa nesh meselesi tefsir usulünün değil, fıkıh usulünün bir konusu olarak ele alınmalıdır (s. 146-148).

Bu kısımda nesh konusunda gerek tefsir gerekse fıkıh usulünü ilgilendiren yönü itibarıyla ayrıntılı ve teknik bilgilere yer veren yazar klasik dönemde Ebû Müslim el-İsfehânî (öl. 322/934) dışında diğer alimlerin aklen ve şer'an neshin varlığında ittifak ettiklerini ancak günümüzde tefsir ve fıkıh usulü alanında çalışan birçok alimin bunu kabul etmediğini; çağımızda bu görüşün ağırlık kazanmaya başladığını ifade etmiştir. Bununla birlikte neshin tefsir usulünün değil fıkıh usulünün konusu olduğunu, tenakuz görülen ayetler arası uzlaştırılmaz ise bir hükme ulaşmak için nesih yolunun tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (s. 164-166).

Sonuç bölümünde yazar sahabeden itibaren Müslüman alimlerin Kur'an'ın anlaşılması için hem rivayet hem de içtihat yoluyla büyük bir çaba sarf ettiklerini, günümüze kadar devam eden bu çabalar sonucunda tefsir faaliyetlerinin ilmi bir disiplin haline geldiğini ifade ederek Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için tefsir ilminin birçok ilim dalı ile sıkı bir irtibat halinde olduğunu; en yoğun irtibatın da Kur'an'ın ahkâm boyutu ile ilgilenen fıkıh usulü ile olduğunu vurgulamıştır. Kur'an'ın mana ve ahkâmının anlaşılması bağlamında her iki ilim dalının muhkem, müteşâbih, mücmel, müşkil ve nesh gibi kavramlarla yakından ilgilendiğini söyleyen yazar, Kur'an'ın apaçık ve anlaşılır bir kitap olmakla birlikte müteşâbih, müşkil, mücmel ve mecaz içeren ayetlerin keyfi yorumlara açık olup usul ve kaidelerden kayıtsız kalındığında ayetlerin, mana ve maksatlarından uzak bir şekilde yorumlanacağını; bu nedenle Kur'an'ı doğru anlamının ve yorumlamanın bir usulü olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca yazar, Kur'an

her çağda insanlara mesaj vermeye devam edeceğini, belli bir usulden ve temel ilkelerden hareketle çağın şartlarına ve ihtiyaçlarına göre yeni ve farklı yaklaşımlarla Kur'an yeniden yorumlanacağını, böylece diğer ilimlerle münasebetini daha da geliştiren bir tefsir anlayışı ile Kur'an'ın güncelliğinin ve evrenselliğinin korunacağını; geçmişin tefsir anlayışına bağlı kalarak, yeni ve farklı yaklaşımlara açık olarak günün sorunlarına çözümler sunulacağını ifade etmiştir (s. 171-174).

Kur'an-ı Kerim'in doğru bir şekilde anlaşılması için teknik ve yer yer detaylı bilgilere yer verilen eserde, bu minvalde geçmişten günümüze yapılan faaliyetlerin ana hatları ile fotoğrafı çekilmiştir. Ayrıca tefsir ilmi ile diğer ilimler arasındaki ilişkiye de vurgu yapılmış, tefsir usulü ile fıkıh usulü arasında ortak olan konulara temas edilerek bunlar benzer ve farklı yönlerden örnekleri ile birlikte incelenmiştir. Tefsir ve fıkıh alanında çalışanların müstağni kalamayacakları önemli bilgileri derli toplu bir şekilde ortaya koyan kitap bu açıdan, bu alanda yapılan çalışmaların ilk örneği görülmektedir. Bir sonraki aşama olarak her iki ilmin ortak konularından olan bu meselelerin daha geniş açılardan farklı boyutlarıyla ele alınıp tartışılması alana önemli katkılar sağlayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir. Çalışmanın özgünlüğüne dikkat edilmiş yararlanılan kaynaklar dipnot ve kaynakçada usulüne uygun olarak eksiksiz zikredilmiştir.